

SMRT CARA FRANJE JOSIPA PRIKAZANA U DALMATINSKIM NOVINAMA (studeni – prosinac 1916.)

Tado ORŠOLIĆ

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru,
Zadar, Hrvatska

UDK: 94(436+439)“1916“: 070

DOI: 10.21857/y54jofkdvdm

Prethodno priopćenje

Prihvaćeno: 23. ožujak 2020.

U radu se analizira smrt austro-ugarskog cara i kralja Franje Josipa kroz mnogobrojne članke i vijesti objavljene u dalmatinskim novinama. Vijest o smrti cara Franje Josipa 21. studenog 1916. objavljena je u svim novinama u državi. O tome su pisale i dalmatinske novine, među kojima i: *Smotra Dalmatinska* i *Objavitelj Dalmatinski*, zatim *Narodni list*, *Dan*, *Naše jedinstvo* te *Hrvatska kruna* i *Prava Crvena Hrvatska*. U novinskim člancima detaljno se prikazuju posljednji dani cara Franje, njegova bolest i smrt, zasluge kao vladara, njegov životopis, žalovanja puka, razne komemoracije državnih institucija, mise zadušnice te se daju naputci o ponašanju u sljedećim danima (mjesecima) žalovanja.

Ključne riječi: smrt cara Franje Josipa, dalmatinske novine, 1916., *Narodni list*, *Smotra Dalmatinska*, *Objavitelj Dalmatinski*, *Dan*, *Hrvatska kruna*.

UVOD

Franjo Josip I. (Beč, 18. kolovoza 1830. – 21. studenog 1916.) bio je jedan od najdugovječnijih europskih vladara, za cara i kralja Habsburške (Austro-Ugarske) Monarhije imenovan je 2. prosinca 1848. i vladao je sve do svoje smrti 21. studenog 1916., gotovo punih 68 godina. Njegova smrt došla je u vrlo teško vrijeme za Monarhiju, pred kraj treće godine Prvog svjetskog rata. Na prijestolje Habsburške Monarhije došao je početkom prosinca 1848. godine u teškim revolucionarnim vremenima koji su zahvatili državu. Uz pomoć svojih vjernih generala (Radetzky, Windisch-Graetz, Schlick, ban Jelačić) i vojske uspio je ugušiti pobune u carstvu, osobito u sjevernoj Italiji i Ugarskoj. Nakon toga uz pomoć najbližih suradnika i ministara u Monarhiji je 1849. uveden apsolutistički režim (tzv. Bachov apsolutizam) koji je ukinut ponovnim uvođenjem ustava 1860., odnosno 1861. godine. Nekoliko godina poslije u prusko-austrijskom ratu 1866. Habsburška Monarhija poražena je i Habsburgovci gube primat u vođenju njemačkog carstva, kao odraz takvog stanja sljedeće 1867. dolazi do osnivanja dualističkog sustava i stvaranja Dvojne odnosno Austro-Ugarske Monarhije. Od tada se politika Dvojne Monarhije okreće na Balkanski poluotok, prema Bosni i Hercegovini koju zaposjeda 1878., a potom anektira 1908. godine. Problemi

na unutarnjem političkom planu zbog nesuglasja austrijskog i mađarskog dijela uzrokovali su 1903. ustavnu krizu Monarhije (vezano uz uvođenje mađarskog jezika u zajedničku vojsku), a koja je dodatno produbljena nakon parlamentarnih izbora 1905. i dolaskom na vlast Mađarske nacionalne koalicije (u travnju 1906.).¹ Budući da se nije mogao postići stalni dogovor oko ustroja Dvojne Monarhije, svakih deset godina obnavljan je stari ugovor, prvo u listopadu 1907. i posljednji put u studenom 1917. godine.

Sve je krize stari i mudri monarh, iako anakroničan, više ili manje uspješno nadvladavao, njemu je na prvom mjestu bilo očuvanje Monarhije i u tom smjeru bila su sva njegova nastojanja kroz mnogobrojne krize s kojim se susretao. Kraj prvog desetljeća 20. stoljeća sa sobom nosi nestabilnost na Balkanskom poluotoku zbog aneksija Bosne i Hercegovine 1908. što je uzrokovalo krizu. Krajem ožujka 1909. austrougarska je vojska mobilizirana i postavljen je ultimatum Srbiji za zaustavljanje svih srpskih propagandno-terorističkih akcija u Bosni i Hercegovini, Srbija je primorana povući se i priznati diplomatski poraz, za neko kraće vrijeme kriza je prividno riješena. Ubrzo izbijaju Balkanski ratovi, nastaje određena kriza u balkanskom okruženju zbog čega je austrougarska vojska u pripravnosti. U konačnosti Srbija ponovno aktivira svoje djelatnosti u Bosni i Hercegovini i preko srpske vojno-obavještajne službe organizira atentat na Austro-Ugarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda koji je ubijen 28. lipnja 1914., što je bio je okidač za najavu rata Srbiji i početak Velikog rata. Car i kralj Franjo kao što nije želio rat 1909. tako nije ni sada 1914., ali okolnosti vanjske i unutarnje politike nisu ostavljale drugih mogućnosti od objave rata te car potpisuje mobilizaciju vojske i objavu rata Srbiji. Iako je cijeli svoj život proveo u vojničkom duhu, nije bio zagovornik rata, a nakon poraza u prusko-austrijskom ratu car je izjavio: „Nikada više neću voditi rat.“² Sada, četrdeset osam godina poslije, iako nije želio rat, osobito ne u svojoj poodmakloj životnoj dobi, naposljetku, kada je 25. srpnja 1914. u Bad Ischlu izdao zapovijed o mobilizaciji nazočnom ministru vanjskih poslova Bertcholdu i ministru obrane Krobatinu, na kraju je prošaptao: „Idite, ja više ništa ne mogu učiniti.“³

¹ Više o tzv. krizi dualizma u: Livia KARDUM, Bruno KOREA GAJSK, Kriza dualizma u Austro-Ugarskoj 1903. godine, *Politička misao*, god. 49, br. 2, Zagreb, 2012., 97 – 123.

² Manfred RAUCHENSTEINER, Franjo Josip I.: smrt pred očima, *Zbornik radova Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu*, Zagreb, 2019., 9.

³ *Mobilisierungsbefehl Kaiser Franz Josephs I. für den Kriegsfall Balkan (25.7.1914) und drei diesbezügliche alleruntertänigste Vorträge an den Kaiser vom k.u.k. Kriegsminister, dem k. k. Verteidigungsminister und dem k. ungarischen Verteidigungsminister (20./21. 7. 1914)*, <http://wk1.staatsarchiv.at/diplomatie-zwischen-krieg-und-frieden/allgemeine-mobilisierung-1914/#/?a=artefactgroup73>, posjećeno 20. 4. 2020.

Kao vrhovni zapovjednik austrougarske vojske više od dvije godine sudjeluje u Prvom svjetskom ratu iako nikada nije posjetio neko bojište, izuzev tri posjeta ranjenicima u rujnu i listopadu 1914. Početkom rata „povukao“ se u Schönbrunn gdje je ostao do svoje smrti. Tamo je kao vrhovni vojni zapovjednik izdavao zapovijedi uglavnom preko svog vojnog ureda, a njegovi pobočnici i generali dnevno su do posljednjeg dana careva života podnosili izvješće o stanju na bojištima i drugim vojnim pitanjima. Iz vojnog ureda odlučivalo se ne samo o vojnim nego i unutarnjim i vanjskopolitičkim pitanjima. Jednako tako, prema svom uobičajenom dnevnom službenom rasporedu imao je i razne audijencije ministara, predsjednika vlada i predstavnika civilne vlasti. Ponajviše su vremena ipak s njim provodila dvojica generala iz vojnog ureda, ponajprije predstojnik vojnog ureda general barun Artur von Bolfras koji je uživao neograničeno carevo povjerenje.⁴ Bez obzira na svoju dob i bolesti u posljednjim danima života, o mnogim vojnim i političkim pitanjima car je donosio konačne odluke „nije se ni pomislio odreći odgovornosti, sebe je vidio kao neizmijenjenog cara po milosti Božjoj i zato ga je samo Bog mogao osloboditi tereta vlasti“, a tako je ostalo do kraja njegova života.⁵

CILJ I METODOLOGIJA RADA

U radu se analiziraju članci u dalmatinskim novinama: *Smotra Dalmatinska* i *Objavitelj Dalmatinski* (izlaze dva puta tjedno), službene državne novine, zatim *Narodni list* (dva puta tjedno), *Dan* (tjednik), *Naše jedinstvo* (dnevni list, osim nedjelje) te *Hrvatska kruna* (dva puta tjedno) i *Prava Crvena Hrvatska* (tjednik), koje su pisale o smrti Austro-Ugarskog cara i kralja Franje Josipa, jednog od najdugovječnijih habsburških i europskih vladara. Vijest o smrti cara Franje odjeknula je po cijeloj pokrajini Dalmaciji i sve ondašnje, bilo da su to državna glasila ili narodne, pučke ili stranačke novine na svojim naslovnicama objavljuju vijest o smrti cara i kralja. Tom prigodom pišu se i članci o njegovu liku i djelu, posljednjim danima života, bolesti i konačno samom trenutku smrti. U sljedećih nekoliko dana (gotovo dva tjedna) u novinama se publiciraju razni članci o caru Franji, njegovu životu (kraće ili duže biografije), političkoj

⁴ Manfred RAUCHENSTEINER, *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije*, prev. Andy Jelčić, Zagreb, 2019., 556, 566. Na čelu austrougarske vojske kao vrhovni zapovjednik nalazi se car i kralj. Ured jedino njemu podređen nazivao se Vojni ured Njegova Veličanstva (*Militärkanzlei Seiner Majestät*) preko kojega su vršena imenovanja časnika, odobrenje vojnih propisa, zapovijedi, dodjela odličja i slično, za svu vojsku i žandarmeriju, i koji je posredovao između vrhovnih zapovjedništava i središnjih ustanova.

⁵ M. RAUCHENSTEINER, Franjo Josip I.: smrt pred očima, 11.

djelatnosti, vijestima o njegovoj smrti iz drugih novina, upućenim telegramima sućuti raznih državnika, uputama državnim i upravnim institucijama oko žalovanja u državi i pokrajini Dalmaciji, njegovoj oporuci, pogrebu, misama zadušnicama u Dalmaciji i žalovanjima po raznim dalmatinskim mjestima i gradovima i drugim manjim obavijestima vezanim uz smrt cara i kralja Franje. Osim ovih vijesti, o smrti starog cara, novine pišu o imenovanju novog cara i kralja Karla I. objavljujući pri tom i njegov životopis. Analizirajući objavljene članke u dalmatinskim novinama, kroz medijski pristup zrcalio se odraz općeg društvenog stanja manifestiran prigodom smrti cara Franje koji je kod vrlo velikog dijela dalmatinskog puka imao status voljenog vladara. Nastupili su dani žalosti, ali vjerojatno kod mnogog puka i bojazan za neizvjesnu budućnost. Članci su bez premca hvalospjevi o caru i njegovoj vladavini, ali to je bilo i za očekivati s obzirom na opću društvenu empatiju.

U novijoj hrvatskoj historiografiji o smrti cara i kralja Franje Josipa pisano je u Zborniku radova *Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu*,⁶ kao i prigodom stote godišnjice njegove smrti (21. studenog 2016.) te ponegdje u obliku u raznih novinskih ili ponegdje stručnih članaka.⁷ U prigodi stote obljetnice smrti cara Franje diljem bivših zemalja Austro-Ugarske Monarhije, ponajprije Austrije, ali i Češke, Slovačke, Mađarske, Poljske, Slovenije i Hrvatske organizirane su mnogobrojne izložbe, predavanja, znanstveni skupovi i druge manifestacije. Tom su prilikom objavljivane i razne publikacije i monografije. O caru Franji Josipu tiskana su mnogobrojna biografska djela ponajviše u austrijskoj historiografiji,

⁶ Zbornik radova *Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu*, ur. Željko Holjevac, Zagreb, 2019. U ovome zborniku radova svakako treba spomenuti rad Zdravke JELASKA MARIJAN, *Dalmacija u koroti za carem i kraljem Franjom Josipom I.*, 207 – 223, u kojemu se piše o tome kako je primljena vijest o carevoj smrti i općem žalovanju puka, ali i općinskih, upravnih, administrativnih i kulturnih ustanova, koje je uslijedilo u narednim danima. I sam autor ovdje predočenog rada sudjelovao je na međunarodnom znanstvenom skupu *Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu* održanog u palači Matice hrvatske 21. studenog 2016. na temelju kojega je nastao Zbornik radova, naslov izlaganja glasio je *Odjeci smrti cara Franje Josipa u Dalmaciji i dalmatinske postrojbe u 1916. godini*. Budući da tada nije predan rad za zbornik radova, autor ga je odlučio objaviti sada izmijenjenog naslova i sadržaja.

⁷ Povodom stote obljetnice smrti cara Franje (21. studenog 2016.) u hrvatskom medijskom i historijskom prostoru objavljuvani su mnogi stručni članci, ovdje će se navesti samo neki: Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ, *Godina Franje Josipa – Obilježavanje jedne obljetnice i historiografija*; <http://www.historiografija.hr/?p=2011>, posjećeno 21. 4. 2020.; Danijel TATIĆ, *100 godina je prošlo od smrti cara Franje Josipa I.*, <https://blog.vecernji.hr/danijel-tatic/100-je-godina-proslo-od-smrti-cara-franje-josipa-i-8923>, posjećeno 21. 4. 2020.; Franz Joseph I. (1916. – 2016.): *Žalovanje za Franjom: U Agramu politizirali, u Esseggu tugovali!* <http://www.glas.hr/318302/11/Zalovanje-za-Franjom-U-Agramu-politizirali-u-Esseggu-tugovali>, posjećeno 21. 4. 2020.; Ovdje ćemo spomenuti i ranije objavljeni članak Maria STRECHE, *Franjo Josip prvi*, *Kolo*, br. 3., 2002., <http://www.matica.hr/kolo/288/franjo-josip-prvi-19976/>, posjećeno 23. 4. 2020.

ali i su mnogi drugi povjesničari, poljski, češki, francuski i drugi, također pisali o njemu.⁸ Cilj ovog rada nije govoriti o životu cara Franje, osim o posljednjim danima života i događajima vezanih uz smrti i pogreb, nego analizirati vijesti i razne novinske članke te tako učiti i istražiti stanje i odraz ondašnjeg društvenog mnijenja u Dalmaciji, koji se mogao pratiti kroz novine kao tadašnji jedini javni medij. U tom pogledu, analizirajući novinske članke, možemo u mnogome steći sliku općedruštvenog stanja i pri tom izvesti konkluzivne paradigme o smrti cara Franje na više promatranih razina. Manje će se u tom slučaju uočiti realno stanje na razini običnog dalmatinskog puka, a više na onim upravnim državnim strukturama koje su s obzirom na svoj upravno-politički položaj bile dužne izreći svoju javnu sućut i organizirati razne službene komemoracije u općinskim i pokrajinskim ustanovama. Jednako tako u toj prigodi istražiti će se i mnoge pojedinačne objave o caru Franju iz raznih vladajućih političkih, društveno-kulturnih i crkvenih struktura.

OBJAVA SMRTI CARA FRANJE

Smrt cara i kralja Franje Josipa I. odjeknula je diljem Austro-Ugarske Monarhije, ali i tadašnje Europe, kao prva vijest na svim naslovnicama novina. Umro je jedan od najdugovječnijih habsburških i europskih vladara, u svojoj 86. godini života i 68. godini vladanja. Sutradan, u srijedu 22. studenog 1916., vijest o smrti cara Franje na naslovnicama je svih novina u Dalmaciji, neke su imale i izvanredna izdanja poput *Prave Crvene Hrvatske*.⁹ Vijest o smrti cara

⁸ O caru Franji Josipu postoji mnogobrojna literatura, o njemu su pisali austrijski, njemački, francuski, britanski, mađarski, češki, poljski povjesničari, ovdje će se spomenuti samo neka važnija djela: Josef REDLICH, *Kaiser Franz Joseph von Österreich*, Berlin, 1928.; Egon CAESARE CONTE CORTI, Hans SOKOL, *Kaiser Franz Joseph I.*, Graz, 1965.; Jean-Paul BLED, *François-Joseph*, Paris, 1987.; A. W. PALMER, *Twilight of the Habsburgs: the life and times of emperor Francis Joseph*, London, 1997.; Werner TELESKO, Stefan SCHMIDL, *Der verklarte Herrscher. Leben, Tod und Nachleben Kaiser Franz Josephs I. in seinen Repräsentationen*, Wien, 2016.; Michaela i Karl VOCELKA, *Franz Joseph I.: Kaiser von Österreich und König von Ungarn 1830-1916: Eine Biographie*, München, 2015.; *Franc Jožef*, ur. Gregor Antoličić, Ljubljana, 2016., i druga literatura.

⁹ *Prava Crvena Hrvatska*, br. 605, izvanredno izdanje, 22. studenog 1916. Tjednik *Prava Crvena Hrvatska* bio je glasilo Čiste stranke prava u Dubrovniku (1905. – 1918., gl. urednik Ivo Birmiša), izlazila je subotom, dok se vijest o carevoj smrti dočula u utorak navečer 21. studenoga te je stoga tiskano izvanredno izdanje u srijedu. Novine su nastale u vrijeme kada je u Dalmaciji došlo do stapanja Stranke prava s Narodnom strankom u novoformiranu Hrvatsku stranku (1905.). Tada je manja skupina Dubrovčana, pobornika pravaštva, odlučila ostati neovisna i počela izdavati svoje glasilo, u kojemu iznose i objavljuju svoje ideje i politiku ujedinjenja Dalmacije, Hrvatske i Slavonije unutar Austro-Ugarske Monarhije i protivte se „politici novog kursa“ suradnje sa Srbima koju je zagovarala Hrvatska stranka.

Franje prve su u 23 sata 21. studenog 1916. objavile službene državne ili „carske“ novine *Wiener Zeitung*.¹⁰ Tu su vijest kao službeno priopćenje onda preuzele i uredništva svih tiskovina u Monarhiji i objavile ih sljedeći dan. Prema službenom državnom protokolu, ministar unutarnjih poslova poslao je brzojav o smrti cara Franje na Namjesništvo u Dalmaciji koje je onda takvu vijest slalo na kotarska poglavarstva, ovi na općinska upraviteljstva i dalje na razne općinske ustanove.¹¹ Međutim, mnogi kotarski poglavari i općinska upraviteljstva vijest o smrti doznali su upravo preko novinskih vijesti objavljenih u *Wiener Zeitungu*, kao na primjer kotarski poglavar dubrovačkog kotara i općinski upravitelj dubrovačke općine (o tome više u sljedećim redcima).

Službene državne dvojezične hrvatsko-talijanske novine *Objavitelj Dalmatinski* izdaju izvanredno izdanje koje je u potpunosti posvećeno smrti cara Franje. Prenose kratku službenu vijest iz bečkih novina *Wiener Zeitunga* koja je glasila: „Njegovo c. i kr. Apoštolsko Veličanstvo Franjo Josip Prvi, danas 21 novembra, u 9 sati poslije podne, u Schönbrunnskom dvorcu, tiho je usnuo u Gospodinu.“¹² Nadalje se u neslužbenom dijelu novina nalaze još tri članka, u prvom se kratko piše o tužnoj i žalosnoj vijesti, smrti cara Franje, i poziva se na domoljublje i ponovnu zakletvu caru. Na kraju ovaj kratak članak uredništva završava riječima: „Primi, Gospodine, u slavu tvoju Ćesara! Bože čuvaj Austriju.“ Uočljiv je završetak članka gdje se ne navodi „Bože čuvaj Monarhiju, našu zemlju ili državu“, nego „Austriju“. Premda u službenom pogledu Dalmacija jest pripadala austrijskom dijelu Dvojne Monarhije, pa se očito uredništvo i oglasilo na taj način, ni u jednim drugim novinama u Dalmaciji tekst ne počinje ni završava Austrijom nego „narodima naše Monarhije ili domovine“, kako to uostalom piše i u *Wiener Zeitungu*.¹³ U drugom članku naslova „Bolest i smrt Njegova Veličanstva“ detaljnije se piše se o zdravstvenom stanju posljednja četiri dana careva života od 18. do 21. studenog i na kraju je članak „Wiener Zeitung o Cesarevoj smrti“.¹⁴

¹⁰ *Wiener Zeitung*, br. 268, 22. studenog 1916. (*Amtlicher Teil*).

¹¹ Autorica u radu piše o tome kako je primljena vijest o carevoj smrti i općem žalovanju puka, ali i općinskih, upravnih, administrativnih i kulturnih ustanova koje je uslijedilo u narednim danima. Zdravka JELASKA MARIJAN, *Dalmacija u koroti za carem i kraljem Franjom Josipom I.*, u: *Zbornik radova Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu*, Zagreb, 2019., 208. Rad se uglavnom temelji na arhivskim izvorima: *Pokrajinski spisi Namjesništva* iz Državnog arhiva u Zadru.

¹² *Objavitelj Dalmatinski*, br. 182, 22. studenoga 1916.

¹³ Nichtamtlicher Teil, *Wiener Zeitung*, br. 268, 22. studenog 1916. U posljednjoj rečenici ovog neslužbenog dijela teksta piše: „Unlösbar geeint,... für den Bestand und die Sicherheit der Monarchie, für den Ruhm und die Größe des Vaterlandes.“ (Neraskidivo ujedinjeni,... za postojanu i sigurnu Monarhiju, za slavnu i veliku domovinu.)

¹⁴ *Objavitelj Dalmatinski*, br. 182, 22. studenog 1916.

U *Narodnom listu* na naslovnici je veliki članak „Smrt Njegova Veličanstva cara i kralja Franja Josipa I.“ u kojemu je prvo riječ urednika, a zatim podnaslovi „Kraljeva bolest“, „Kraljev Život“ i na kraju „Novi kralj“. U člancima se piše o carevoj bolesti i smrti, zatim se donosi njegov životopis i naposljetku životopis novog cara i kralja Karla. Ukratko se u prvom dijelu piše o carevoj vladavini i teškoćama Monarhije koje je kao vladar u prošlosti uspješno rješavao. Na kraju prvog dijela teksta uredništva navodi se kako je hrvatski narod bio odan i vjeran caru i kralju Franji „lijućih za prvih (misli se na 1848./49., op. aut.) i za posljednjih godina njegova kraljevanja potokom krvi na raznim bojištima“ i kako je upravo car i kralj Franjo hrvatskom narodu „u više najsvečanijih prigoda“ zajamčio njegova povijesna i prirodna prava „i za to Hrvati ni u najtežim časovima borbâ sa protunarodnim sistemima ne očajaje, vidjevši u Kruni najjači paladij svojih pravica“.¹⁵ Ovdje očitio autor teksta posebno ističe i aludira na nekoliko vrlo važnih događaja u hrvatskoj povijesti vezanih uz Habsburgovce, a to je izbor Habsburgovaca za hrvatske kraljeve (1527.) i Pragmaticnu sankciju (1712.), ali i 1871. kada je car Franjo, ili zbog povijesnih obveza svoje dinastije ili zahvalnosti zbog pomoći u gušenju revolucije 1848., uvjetovao da Hrvatska u sklopu Ugarskog dijela carstva bude autonomna politička cjelina s vlastitim parlamentom i vojskom (domobranstvo). Hrvatska je tako osobnim zalaganjem cara Franje postala tada jedina zemlja u Dvojnoj Monarhiji s takvim statusom.

U *Smotri Dalmatinskoj* na naslovnici u članku „Cesar i kralj Franjo Josip“ objavljena je careva smrt „Naš car je mrtav! Umrije nam Franjo Josip, naš premili kralj...“; a dalje je slijedio panegirik njemu u čast. U nastavku se spominje i carev posjet Dalmaciji, dva puta (duži od 10. travnja do 12. svibnja 1875.¹⁶ i kraći

¹⁵ Smrt Njegova Veličanstva cara i kralja Franja Josipa I., *Narodni list*, br. 93, 22. studenog 1916.

¹⁶ O putovanju cara Franje Dalmacijom 1875. detaljnije vidjeti u: *Povjestni dnevnik o putovanju Nj. C. i Kr. Ap. Vel. Franja Josipa I. Cara Austrije, Kralja Ugarske, itd. itd. po Kraljevini Dalmaciji u mjesecima Travnja i Svibnja 1875.*, Zadar, 1878. i Stanko PIPLOVIĆ, Posjet cara Franje Josipa I. Dalmaciji 1875. godine, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch*, vol. 13. No. 01, 2006., 213 – 227. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=65117, posjećeno 27. 4. 2020. Car Franjo i carica Elizabeta doista su bili omiljeni u Dalmaciji i osobito u prvom posjetu 1875., kada je car proputovao cijelu kopnenu i otočnu Dalmaciju od Zadra do Herceg Novog, njegov je posjet tada mnogom dalmatinskom puku ostao u trajnoj memoriji. Nisu cara dočekali svečano samo gradovi nego osobito i dalmatinska sela, tako su na primjer posebno svečano cara i caricu dočekali mještani Kistanja u svečanom ruhu predvođeni općinskim načelnikom Jankovićem i priredili im carski ručak. A žene Kistanja darovale su carici Elizabeti stotinu najfinije vezenih maramica (koje su u ono doba bile obvezni modni detalj), dok je nekoliko godina poslije 1899. mještani Kistanja Joso Modrić postavio na Manojlovcu (Manojlovački slap – Krka) ploču s otisnutim carevim likom i popratnim tekstom na stijeni (obnovljeno 2011.), u narodu zvanu Careva glava, a natpis glasi: „Njegovo veličanstvo Cezar i kralj Franjo Josip I. prošao ovuda, nagledao se Manojlovca.“ <http://www.np-krka.hr/stranice/pjesacka-staza-manojlovac/320.html>, posjećeno 28. 4. 2020.

posjet 1891. od 17. do 27. lipnja), koji je ostao u memoriji dalmatinskog puka: „Dalmacija se još sijeća kada Ga je ono otrag više godina u dva navrata iskrenom ljubavlju i usrdnim zanosom dočekala i prigrlila. Oni su dani ostali spomendani za svu Dalmaciju...“ U podnaslovu „Život pok. Ćesara i Kralja“ prikazan je carev nešto detaljniji i opširniji životopis, a na kraju je kratak tekst podnaslova „Bolesti Njegova Veličanstva“ u kojemu je opisano zdravstveno stanje u zadnja tri dana njegova života.¹⁷

U posebnom izdanju *Prave Crvene Hrvatske* objavljene su vijesti o carevoj smrti uz kratak osvrt na vijest o smrti i žalost „svih naroda države i Dubrovnika i sveg od iskona vjernog hrvatskog naroda“. Ovu kobnu vijest prenesenu iz *Wiener Zeitung*a svem puku Dubrovačkog kotara dao je na znanje kotarski poglavar dr. Albert Renkin. Svoj proglas Dubrovčanima objavio je i općinski upravitelj Ivo Celio Cega u kojemu izražava svoju duboku žalost i molitvu za pokojnog cara. Na kraju kratkog proglasa najavljuje novog cara Karla koji je „istina mlad, ali sa teškim sadašnjim prilikama već iskusan“.¹⁸

Glavno stranačko glasilo Stranke Prava u Dalmaciji *Hrvatska kruna* na naslovnici objavljuje carevu smrt uz izraze žalosti i tuge te pozive na molitvu „za veliku, eminentno religioznu dušu...“¹⁹ U sljedećem broju ovaj list piše nešto opširnije o carevoj bolesti i smrti dijelom prenoseći tekst iz drugih (bečkih) novina, o novom kralju i caru, njegovu proglasu te još dvije pokrajinske vijesti o proglasu zadarskog upravitelja Škarića i brzojav sućuti koji je uputio predsjednik Dalmatinskog sabora Ivčević.²⁰

Neke novine koje nisu izlazile dnevno ili tiskale izvanredna izdanja o carevoj smrti objavile su takvu vijest u prvom sljedećem broju. Tako je tjednik *Dan* ovu vijest objavio u četvrtak, kada novine inače izlaze, a to je tada bio 23. studenog. U tom izdanju objavljuje se službena vijest o carevoj smrti, a zatim slijede dva veća članka: „Bolest i smrt Nj. Veličanstva“, gdje se piše o posljednjim danima, carevoj bolesti, njegovu vladanju i naposljetku smrti, i „Carev život“, gdje je prikazan njegov životopis, te kratak članak „Car i rat“. U potonjem članku ističe se kako car „rata nije htio ni želio, ali mu ga nametnuše neprijatelji naše monarkije“. Nadalje se navode uspjesi carske vojske na Balkanskom bojištu. S obzirom na katoličku orijentaciju ovog tjednika, na kraju je objavljen i kratak članak „Car i katolička crkva“.²¹

¹⁷ Cesar i kralj Franjo Josip, *Smotra Dalmatinska*, br. 92., 22. studenog 1916.

¹⁸ *Prava Crvena Hrvatska*, br. 605 izvanredno izdanje, 22. studenog 1916.

¹⁹ *Hrvatska kruna*, br. 94., 22. studenog 1916. Glasilo Stranke prava u Dalmaciji, izlazila je dva puta tjedno (srijedom i petkom), a glavni urednik bio je don Ivo Prodan.

²⁰ *Hrvatska kruna*, br. 95, 25. studenog 1916.

²¹ *Dan*, br. 47, 23. studenog 1916. (naslovnica Franjo Josip I.).

Uglavnom su sve novine imale sličnu strukturu većeg ili manjeg opsega teksta i članaka sljedećeg rasporeda: prva je bila vijest o smrti, onda osvrt uredništva o carevu životu i izražavanju žalosti te posljednjim danima careva života, njegovoj bolesti i smrti, zatim njegova šira ili kraća biografija te ponegdje još o njegovoj oporuci, a na kraju je slijedio kraći životopis i proglas novog cara i kralja Karla I. *Dalmatinske novine* prvog su dana izlaska uglavnom objavljivale skraćene članke (ponekad dopunjene i dorađene) i informacije najvećim dijelom preuzete iz *Wiener Zeitung*a, a kasnije i iz nekih drugih bečkih novina. No, čini se kako su bečke novine imale nešto više informacija te su zbog toga nešto detaljnije i opširnije pisali o caru i carevoj smrti.²² U kasnijim izdanjima *Dalmatinskih novina* ima ponešto više informacija o carevoj smrti, bolesti i njegovim posljednjim danim i satima koje su prenosili iz nekih bečkih listova, ali opet manje nego li je to pisano u istima.

Bolest i smrt

O bolesti u posljednjim danima i smrti pisano je nešto kraće nego li je to opisano u nekim bečkim novinama, ali ipak doznajemo ponešto i o genezi same bolesti. Naime, car je posljednjih deset godina imao zdravstvenih respiratornih tegoba, i to „prilično teških oboljenja organa disanja“, možda je prebolio i upalu pluća. S bolešću se uspješno godinama borio, naravno uz izdašnu i najveću moguću skrb i brigu liječnika i tadašnje medicine. Znakovi respiratornih tegoba pojavili su se u prvim danima studenog, ali bez većih komplikacija. Car je i dalje nastavio uobičajeno raditi tijekom dana s raznim primanjima u audijenciju i obavljati druge poslove. Međutim, zdravstveno stanje nije se poboljšavao, nego se 18. studenoga pogoršalo, apetit je znatno opao, a u noći se manifestirao kašalj. Sutradan, 19. studenog, radio je gotovo cijeli dan, bio je umorniji i klonuo je više nego inače. U ponedjeljak 20. studenog zdravlje se pogoršavalo i car je po prvi puta na počinak pošao nešto ranije nego inače. Oko 1 sat u noći kašalj se pojačao, a visoka temperatura nije se spuštala. Tijekom dana temperatura je rasla, a

²² Usporedimo li izdanja dalmatinskih novina *Smotra Dalmatinska*, *Objavitelj Dalmatinski*, *Narodni list*, br. 93, 22. studenog 1916., *Dan*, br. 47, 23. studenog 1916., *Hrvatska kruna*, br. 94., 22. studenog 1916., i *Prava Crvena Hrvatska*, br. 605, izvanredno izdanje, 22. studenog 1916. s bečkim novinama *Wiener Zeitung*, br. 268, 22. studenog 1916., *Wiener Abendpost*, br. 267., 22. studenog 1916., *Reichspost*, br. 544, 22. studenog 1916., *Neue Frei Presse*, br. 18771, 22. studenog 1916., koje su izvještavale i pisale o carevoj smrti i popratnim tekstovima, uočiti će se opširnije i detaljnije izvještavanje bečkih u odnosu na dalmatinske novine. Na primjer, *Neue Frei Presse* (navedeni broj) na stranici i pol objavljuje deset podnaslova novinskog teksta koji govore o detaljima careve bolesti (ranijih i zadnjih dana) i smrti, članovima njegove uže obitelji, vijestima o carevoj smrti i slično, dok npr. *Narodni list* (navedeni broj) o carevoj bolesti i smrti piše nekoliko redaka teksta.

poslijepodne i navečer stanje se pogoršalo te u 21 sat prouzročilo smrt. Vijest o njegovoj smrti objavljena je u 23 sata, a posebno izdanje novina *Wiener Zeitung* tu vijest je objavilo oko ponoći.²³

U podnaslovu „Kraljeva bolest“ prikazano je kratko službeno izvješće carevih liječnika dr. Kerzija i dr. Ortnera o carevoj bolesti, pogoršanju stanja i smrti. Bolest je uznapredovala i u ponedjeljak 20. studenog pojavili su se ozbiljni znakovi upale pluća. Službena liječnička objava o bolesti za taj dan glasila je: „Na caru pojavilo se tokom prošle noći (19. na 20., op. aut.) ograničeno ognjište upale u desnim plućima, dok kataralne pojave ostaju jednake. Jutarnja temperatura 38, večernja 37,8 stupnjeva; djelovanje srca dobro; disanje ujednačeno, mirno; tek (apetiti, op. aut.) slabiji.“ Taj je dan car unatoč temperaturi nastojao provesti uobičajeno radno, u audijenciju je primio glavnog upravitelja carskog dvora kneza Alfreda Montenuova, glavnog carevog pobočnika general-pukovnika grofa Eduarda Paara i predstojnika carskog i kraljevskog vojnog ureda general-pukovnika baruna Arthura von Bolfrasa, predstojnika ureda kabineta baruna Franza von Schiessla, nadvojvodu Karla, vrhovnog zapovjednika austrougarske vojske maršala (*Feldmarschalla*) nadvojvodu Friedricha s kojim je razgovarao 45 minuta, austrijskog ministra predsjednika Ernesta von Koerbera, ministra vanjskih poslova Stephana Buriána, ugarskog ministra zemaljske obrane general-pukovnika Samuela von Hazaija, načelnika glavnog stožera general-pukovnika Conrada Hötzendorfa te naposljetku odjelnog predstojnika Gézu Daruváryja. To je bio ujedno i posljednji dan careve audijencije s uobičajenim protokolarnim primanjima vojnih i državnih službenika.²⁴ U *Smotri Dalmatinskoj* objavljena je vijest da je u utorak 21. studenog u 10 sati prijepodne u audijenciju primio ministra vanjskih poslova Buriana.²⁵ Međutim, ova vijest nije objavljena ni u jednim drugim dalmatinskim novinama, a ni u najuglednijim bečkim novinama, poput *Wiener Zeitung*, *Reichsposta*, *Wiener Abendposta* i *Neue Frei Presse*.²⁶

²³ Bolest i smrt Njegova Veličanstva, *Objavitelj Dalmatinski*, br. 182, 22. studenog 1916.

²⁴ Smrt Njegova Veličanstva cara i kralja Franja Josipa I., *Narodni list*, br. 93, 22. studenog 1916.; Die Trauerbotschaft (Die Todeskrankheit), *Reichspost*, br. 544, 22. studenog 1916. Ovdje je dopunjen tekst s onima koji su navedeni u *Reichspostu*, a nedostaju u spomenutom broju *Narodnog lista*.

²⁵ Cesar i kralj Franjo Josip (Bolest Njegova Veličanstva), *Smotra Dalmatinska*, br. 92., 22. studenog 1916. Ta vijest prenesena je ovako: „Beč, 21. Česar je pred 8 sati izjutra primio pohode nadvojvotkinje Marije Valerije a u 10 sati prije podne ministra izvanjskih posala Buriana u audijenciju.“ Nigdje u drugim novinama niti u relevantnoj literaturi nisam pronašao ovaj podatak osim ovdje. Zadnjega dana svojega života 21. studenog car je bio jako loše i samo je primao svoje najbliže, malo je moguće da se među tim najbližima našao i spomenuti ministar vanjskih poslova Burian.

²⁶ *Wiener Zeitung*, br. 268, 22. studenog 1916. (Letzte Meldungen.); *Wiener Abendpost*, br. 267., 22. studenog 1916. (Die letzten Tage des Monarchen); *Reichspost*, br. 544, 22. studenog 1916., (Die Trauerbotschaft. [Die letzten Stunden]); *Neue Frei Presse*, br. 18771, 22. studenog 1916., (Der Tod des Kaisers).

Rauchensteiner navodi da su posljednji dan careva života 21. studenog kod njega bili glavni dvorski upravitelj grof Berchtold (šesnaest minuta), njegova omiljena kći nadvojvotkinja Marija Valerija (dvadeset minuta), prijestolonasljednik nadvojvoda Karlo i njegova supruga Zita (šest minuta).²⁷ Ali ipak je uz carevu postelju u zadnjim satima njegova života bila i njegova obitelj, znatno duže negoli se to u spominje u službenom izvješću. Uz njega je osobito bdjela njegova kći nadvojvotkinja Marija Valerija Windisch-Graetz i careva unuka Elizabeta, a kasnije se netom prije smrti okupila i ostala šira obitelj.²⁸ Naposljetku, u samom trenutku careve smrti bili su prisutni „svi članovi cesarske kuće, koji su u Beču, svi dvorski dostojanstvenici, ministar izvanjskih posala Burian i ministara predsjednik Koerber“. Schönbrunnski dvorac najkasnije je napustio Burian, sat kasnije nego svi ostali, a jedino je ostala njegova kćer nadvojvotkinja Marija Valerija koja je molila „kod mrtvačkog odra“.²⁹

Ostale dalmatinske novine o bolesti i smrti cara Franje nisu ništa više pisale negoli je ovdje spomenuto. O toj su temi znatno detaljnije pisale prije spomenute bečke novine. Tako i novine *Dan*, koje su izašle dva dana nakon careve smrti (23. studenog), nisu pisale ništa novoga o toj temi od onoga što je dan prije (22. studenog) objavio npr. *Objavitelj dalmatinski* ili *Narodni list*. Iako se čini da su vijesti o bolesti i smrti sasvim dovoljno informativno prikazane i opisane, dalmatinske novine nisu objavile detalje koje su prenijele navedene bečke novine. Dva su moguća objašnjenja, ili uredništva dalmatinskih novina nisu imala informacije koje su imala uredništva bečkih novina pa ih stoga nisu mogla objaviti, ili su smatrala da su vijesti koje su pripremila i potom objavila sasvim dovoljne za informiranje dalmatinskog puka o carevoj bolesti i smrti. U svakom slučaju, dalmatinski tisak objavio je dovoljno vijesti o carevu životu, bolesti i smrti u posljednjim danima njegova života, ali ne s onoliko informacija i detalja koliko su to objavile bečke novine.

Dva tjedna nakon smrti *Smotra Dalmatinska* objavljuje „autentične vijesti“ o posljednjem danu careva života. Tog dana, 21. studenog, car je kao i obično ustao za rana jutra i u 8 sati prema uobičajenom protokolu primio glavnog upravitelja carskog dvora kneza Alfreda Montenuova. Nakon njega u 8,30 došla je njegova kći Marija Valerija s kćeri Elizabetom. Car je sjedio za pisaćim stolom, bio je „vedar i duševno svjež“ te je svojoj kćeri Mariji rekao kako je noćas dobro spavao pa mu je

²⁷ M. Rauchensteiner, Franjo Josip I.: smrt pred očima, *Zbornik radova Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu*, 16.

²⁸ Die letzten Tage des Monarchen, *Wiener Abendpost*, br. 267., 22. studenog 1916.; Die Trauerboschaf (Die letzten Stunden), *Reichspost*, br. 544, 22. studenog 1916.

²⁹ Bolest i smrt Njegova Veličanstva, *Objavitelj Dalmatinski*, br. 182, 22. studenog 1916.

sad bolje. Rekao joj je i da danas više ne dolazi, ali ga ona je iznova molila te joj je dopustio da kasnije dođe. Nakon nje ušla su „oba generalna adjutanta“, odnosno glavni carev pobočnik general-pukovnika Paar i predstojnik carskog i kraljevskog vojnog ureda general-pukovnik Bolfras. U 9,45 došao je carski dvorski župnik koji mu je javio kako mu je papa uručio svoj blagoslov i preporučio mu da prije blagoslova primi svete sakramente ispovjedi i pričesti. Car je tako i učinio te je pri odlasku župniku rekao kako ga je dobrotu Svetog Oca uvelike razveselila. Nakon toga je u 11,30 došao nadvojvoda Karlo koji mu je prenio vijesti o uspjehu vojske u Rumunjskoj te se zadržao kratko vrijeme. Car mu se potužio na svoje zdravlje te rekao kako mu je drago zbog uspjeha austrougarske vojske i posebno je izrazio zadovoljstvo što se „Papa interesuje za njegovo zdravlje i što mu je poslao svoj blagoslov“. Ubrzo nakon tog razgovora carevo se stanje naglo pogoršalo i više nije mogao u 13,30 sati prema rasporedu primiti predstojnika ureda kabineta Schiessla i odjelnog predstojnika Daruváryja. Sjeo je u naslonjač i odmarao do 16 sati kada je nešto potpisao, posljednji put. Tek je nešto malo objedovao u 17 sati, a pola sata kasnije došla je njegova kći Marija Valerija koja se tek kratko zadržala u sobi vidjevši da joj je otac jako loše. Kao da je i sam osjećao smrt, a budući da je bio vjernik, nešto prije 18 sati dugo se molio, ali nije moga klečeći nego sjedeći, i kada mu je poslužnik rekao kako je slab i da treba leći u postelju, car mu je odgovorio: „Moram se još dugo moliti.“ Nakon što su ga položili u postelju, poslužniku je naložio da ga sutra probude u 3,30. Još se jednom poslije probudio i tražio je piti vode. Nakon toga je ponovno zaspao, disanje je bilo učestalo i isprekidano. Liječnik Ortner dao mu injekciju za pospješjenje rada srca, car se više nije budio ni probudio. U 20,30 dvorski župnik udijelio mu je sakrament bolesničkog pomazanja (posljednju pomast), a oko njega su tada bili nadvojvoda Karlo sa suprugom, kći Marija Valerija, glavni pobočnik Paar i krilni pobočnici te komorno osoblje. Na kraju mu je Marija Valerija stavila križ u ruke, a dvorski župnik udjeli mu potpuno odrješenje „in articulo mortis“, tj. u času smrti. Car je prestao disati i dvorski liječnici Kertzl i Ortner konstatirali su smrt u 21 sat i 5 minuta. Dvorski župnik izmolio je molitvu za preminule, blagoslovio ga svetom vodom te se svi nazočni pomoliše za dušu pokojnika.³⁰ Prema javljanju *Nášeg Jedinstva*, posljednje careve riječi prije smrti bile su: „Ja sam umoran!“ Nekoliko minuta nakon toga je preminuo.³¹

³⁰ Zadnji dan N. V. Franja Josipa, *Smotra Dalmatinska*, 6. prosinca 1916.; Smrt Njegova Veličanstva cara i kralja Franja Josipa I., *Narodni list*, br. 93, 22. studenog 1916.

³¹ *Náše Jedinstvo*, br. 276, 28. studenog 1916. Ove novine bile su dnevni list koji je izlazio svaki dan, osim nedjelje, glavni urednik bio je Antun Stražičić.

VIJESTI NAKON SMRTI (PROGLAS NOVOG CARA I KRALJA, POGREB, RAZNE OBAVIJESTI O KOMEMORACIJAMA, ŽALOVANJA, MISE ZADUŠNICE)

U sljedećim izdanjima novina objavljujani su razni članci i obavijesti koji su bili uglavnom vezani za proglas novog cara i kralja, zatim o carevoj oporuci, o životu cara Franje, razne vijesti o brzojavima sućuti upućenima od strane državnih institucija i stranih državnika, razne obavijesti o komemoracijama, pripremama za pogreb, sprovodu i ukopu, žalovanjima, misama zadušnicama i slično. Uglavnom se o tome pisalo sve do nekoliko dana nakon careva pogreba (ovisno o tome kako su kojim danom tiskane novine), kada prestaju vijesti vezane uz carevu smrt i ukop. A nakon završnih misa zadušnica, uglavnom održanih u subotu 2. prosinca, i raznih komemoracija održanih do 5./6. prosinca, novine prestaju pisati o toj temi. Gotovo dva tjedna dalmatinski je tisak objavljivao razne vijesti i članke o caru Franji.

Nakon zaprimljenih vijesti o carevoj smrti u srijedu 22. studenog sva su mrtvačka zvona brecala po cijeloj Monarhiji, tako i u svim krajevima Dalmacije koja se zavila u crno. Žalost se izražavala u svim mjestima. „Po gradovima i varošima sve javne i privatne zgrade, i svi stanovi izvjesiše žalobne zastave ili se u crninu zaviše. Svuda po ulicama svjetiljke obavite crninom... Sve novine posvetiše velikom pokojniku najtoplije osmrtnice.“³² Tako npr. čim je u Sinj stigla „crna“ vijest o „kobnoj“ carevoj smrti „odmah se cijela varoš zavila u crno. Na svim privatnim kućama, urednima i društvima viju se crne zavjese i zastave na po stijega.“³³ Kotarska i općinska poglavarstva objavila su proglaše svom puku u pokrajini o carevoj smrti. Kako je to već protokol nalagao, na Namjesništvo su od kotarskih i općinskih poglavarstava, raznih drugih državnih i administrativnih institucija, društvenih i kulturnih ustanova te pojedinaca stizali mnogobrojni brzojavi sućuti „u prevelikoj žalosti što zadesi sav vladarski Dom, svu Monarhiju i sve njezine narode smrću N. V. našega ljubljenoga Ćesara Franja Josipa“. Protokol kod slanja brzojava izraza sućuti bio je takav da su oni slani od nižih općinskih i kotarskih političkih-upravno-administrativnih jedinica prema pokrajinskim, ali su takvi brzojavi sućuti mogli biti upućeni i izravno na Namjesništvo. Dalmatinskom Namjesništvu u Zadru drugog su dana nakon careve smrti izraze sućuti osobno došli udijeliti vjerski poglavar nadbiskup zadarski Pulišić, pomoćni biskup zadarski Borzatti, pravoslavni

³² Dalmatinske vijesti (Smrt N. V. Cesara Franja Josipa), *Smotra Dalmatinska*, br. 93, 25. studenog 1916.

³³ Žalost po Dalmaciji, *Smotra Dalmatinska*, br. 95., 2. prosinca 1916.

(grčko-istočni) vladika Branković, u ime Dalmatinskog sabora predsjednik dr. Ivčević, razni predstavnici vlasti i druge ličnosti. U gradovima i općinama potom su priređivani različiti oblici komemoracija i žalovanja za carem.³⁴ U kotarska poglavarstva pristizale su općinske deputacije dati svoje izraze sućuti, a općinska upraviteljstva zastupana po svojim načelnicima upućivala su brzajave sućuti na Namjesništvo u Zadru i c. i kr. Kabinetsku kancelariju u Beč.³⁵

Kako to već biva u nasljednim monarhijama, tako je i u ovom slučaju nasljednik odmah stupio na tron, prema već uhodanom i unaprijed pripremljenom obrascu preuzimanja prijestolja „Kralj je mrtav – živio kralj“. Sve dalmatinske novine objavile su proglas novog cara i kralja Karla I., neke već 23. studenog ili koji dan poslije (ovisno o tome jesu izlazile dnevno, dvotjedno ili tjedno). Uglavnom su to vezani članci kao u sljedećem izdanju *Narodnog lista* nakon objave careve smrti, na naslovnici je članak „Proglas novog cara i kralja (Mojim narodima)“ u kojem se kao novi vladar obraća narodima Austro-Ugarske Monarhije, te više manjih informativnih članaka vezanih uz dolazak na vlast novog cara i kralja i preuzimanja vladarskih funkcija. U nastavku je članak „Smrt Njegova Veličanstva cara i kralja Franja Josipa I.“ u kojemu je više manjih članaka: „Bolest i smrt“ (isti koji je ranije objavljen u *Objavitelju Dalmatinskom*), „Iz careve i kraljeve oporuke“, „Odluke za sprovod“ i zanimljiv članak „Iz života preminulog cara i kralja“ gdje se piše o nekim poznatim i manje poznatim detaljima iz njegova života kao npr. kada je car ustajao,³⁶ doručkovao, kakav mu je bio dnevni raspored i slično. U rubrici „Domaće vijesti“ u članku „Dalmacija u Žalosti“ navodi se žalost sveg dalmatinskog puka i prenosi se brzajav sućuti predsjednika Zemaljskog sabora Dalmatinskog Vicka Ivičevića koju je službeno uputio tadašnjem ministru unutarnjih poslova Ervinu von Schwartzenu.³⁷ Naslovnica sljedećeg broja posvećena je novom caru i kralju Karlu, s vijestima „Zasjedanje na prijestolje“, „Krunisanje u Ugarskoj“, „Proglas vojsci i mornarici“. Dvije manje vijesti odnose se na blagopokojnog cara, u prvoj se piše o tome da je 27. studenog carevo mrtvo tijelo na svečan način preneseno iz Schönbrunnskog dvorca u Carski dvor (Hofburg), gdje je bilo izloženo u dvorskoj kapelici do 29. studenog u podne.³⁸

³⁴ Dalmatinske vijesti (Smrt N. V. Cesara Franja Josipa), *Smotra Dalmatinska*, br. 93., 25. studenog 1916.; Iz grada i okolice, *Hrvatska kruna*, br. 96., 29. studenog 1916.

³⁵ Naši dopisi, *Prava Crvena Hrvatska*, br. 607., 2. prosinca 1916.

³⁶ Ovdje se navodi da je car „malo kad spavao dulje od pet sati. Ljeti ustajše u četiri, a zimi u pet sati.“ Međutim, on je ustajao zimi u 3,30, a ljeti u 3 sata. Tako se navodi u: M. RAUCHENSTEINER, Franjo Josip I.: smrt pred očima, 12 – 13.

³⁷ Smrt Njegova Veličanstva cara i kralja Franja Josipa I., *Narodni list*, br. 94, 25. studenog 1916.

³⁸ *Narodni list*, br. 95, 29. studenog 1916. (rubrika: Novi car i kralj Karlo).

Detaljnije o prijenosu careva mrtvačkog lijesa pisano je u ponajviše u *Pravoj Crvenoj Hrvatskoj*. U dva opširna članka pisano je prvo o prijenosu careva lijesa iz Schönbrunna u Carski dvor, a zatim o samom pogrebu. U prvom članku navodi se kako su prije samog pokopa održana dva svečana akta, prvi je bio prijenos lijesa s pokojnim carem u ponedjeljak 27. studenog, a drugi sam obred pokopa odnosno sprovod 30. studenog. Ovdje se navode detalji oko prvog svečanog čina, prijenosa careva mrtvačkog lijesa koji je bio pomno isplaniran. Carevo tijelo počivalo je u „crnoj zlatom obrubljenoj škrinji, a ova opet u jednoj bogato iskićenoj metalnoj škrinji, koja je bila postavljena na katafalku, zastrtom crnom čohom“. Prvo je izvršen blagoslov i opijelo od strane dvorskog svećenstva u prisutnosti novog cara, članova obitelji i ostalih visokih službenika koji su sudjelovali u povorci prijenosa. Zatim je točno u 22 sata prema utvrđenom i detaljno postavljenom protokolu iz Schönbrunna krenula povorka s lijesom. Ulice kojima je povorka trebala proći bile su prepune svijeta. U 23 sata pristigla je povorka s carskim lijesom u Carski dvor gdje su je dočekali najviši vojni, državni i dvorski službenici. Lijes je s ponovnim blagoslovom položen na odar u dvorsku kapelu čime je završila ceremonija prijenosa careva lijesa, a vrata kapele tada su zatvorena. Sutradan, 28. studenog u ranu zoru vrata kapele bila su otvorena i na tisuće ljudi došlo je odati počast svome caru. Tijelo je na odru ostalo izloženo tri dana, sve do sprovoda, gdje mu je svatko mogao iskazati počast, od običnog puka do državnih službenika.³⁹ U drugom članku, „Pokop Frana Josipa I.“, opisuje se službeni protokol sprovoda, ispraćaj i pokop. Od ranog jutra 30. studenog narod (iz Beča i cijele Monarhije) počeo se okupljati oko Hofburga, odakle će lijes biti iznesen, i po ulicama kojima će prolaziti carski sprovod. U 10 sati dvorski župnik otpjevao je *Miserere* i nakon mise u 13,30 sati izvršio je posljednji blagoslov

³⁹ Carevo mrtvo tijelo preneseno iz Schönbrunna u Beč i izloženo u bečkom Dvoru, *Smotra Dalmatinska*, 29. studenog 1916.; Prijenos mrtvog tijela iz Schönbrunna u Carski dvor, *Prava Crvena Hrvatska*, br. 607, 2. prosinca 1916. Budući da je tekst iz *Prave Crvene Hrvatske* o ceremoniji prijenosa duži, ovdje će se istaknuti samo skraćeni i prilagođeni tekst koji se odnosi na odar i okruženje dvorske kapele gdje je bilo izloženo tijelo sa svim počastim i odličijima: „Prostrano predvorje, kroz koje se ulazi u crkvu, do polovice je visine prekruto crnim suknom. Obojni miris svijeća dočekuje posjetnike. U predvorju leže prekrasni vijenci... Crkva sama sva je zaodjenuta u crno. Stijene su sve do stropa prekrile crnim suknom, i izvanjske su stijene oratorija zastrte crnim suknom. Tjeskobni se dojam ublažuje sjajnom svjetlošću bezbrojnih svijeća. Pred glavnim se žrtvenikom uzdiže na velikom katafalku crni je lijes sa zlatnim ukrasom, koj leži na zlatom protkanom krogatom sagu. Lijes nije iskićen nikakvim cvijećem, samo zlatan križ stoji na sredini. Na stepenici ispod lijesa stoje dva jastuka do baršuna s austrijskom carskom krunom i Stjepanovom krunom, na baršunastom jastuku iza lijesa nadvojvodski šešir, dok na srednjoj stepenici pred lijesom jastuk sa sabljom, maršalskim štapom i generalskim šeširom. Do nogu lijesa na istom takvom jastuku leže austrijski redovi i Stjepanov red. Tu poredani takogjer vijenci... Duboka se žalost odražuje na licima posjetnika, koj prolaze kraj lijesa, da isporuče svoj zadnji pozdrav omiljenomu Vladaru.“

careva tijela prije sprovoda. Razni državni predstavnici stranih država i ostali državni službenici i stotine tisuća ljudi okupilo se na posljednji ispraćaj. Sprovod praćen mnoštvom u pomičnom špaliru vojnog izaslanstva krenuo je od Hofburga putem Ringstraße, Franz Joesef-Kai, Rotenturmstraße prema bečkoj prvostolnici katedrali sv. Stjepana.⁴⁰ Odmah iza mrtvačkih kola išli su car Karlo i carica Zita, zatim „strani vladari, te ostali članovi carske kuće s pratnjom, izvanjski posebni izaslanici i časnička odaslanstva, te izaslanstva austro-ugarskih pukovnija, kojima je Franjo Josip bio vlasnik“. Sprovod je malo prije 15 sati dočekaio bečki nadbiskup kardinal Piffl i blagoslovio lijes u katedrali, a potom se pogrebna povorka uputila prema kapucinskoj crkvi Gospe od Anđela. Nakon što je lijes unesen u kapucinsku crkvu, tu je još jednom blagoslovljen i zatim je položen u zajedničku carsku grobnicu, tj. carsku kriptu (*Kaisergruft*). Prilikom polaganja u kriptu lijes su pratili car Karlo, glavni upravitelj carskog dvora Montenuovo te dva kneževska komornika. Ostali članovi carske obitelji i sudionici ostali su u tišini u crkvenoj lađi.⁴¹

Sve novine u Monarhiji danima su pisale o smrti i životu cara Franje, objavljujani su veći ili manji nekrolozi i crtice iz njegova života, a iako je dosta članaka objavljeno, neka su uredništva smatrala da „pod poraznim utiskom potresne kobne vijesti, štampa ne može da iznese svu znamenitost doba Franja Josipa: ona se ograničava na to da ocrta najvažnije faze tog vremena, nad kojim će tek svjetska istorija svoj sud izreći“.⁴² Naravno, nisu takve hvalospjeve pisale i strane novine, osobito one s protivničke strane. Iako se donekle očekivala njihova uljuđenost i „verbalna suzdržanost“, talijanski je tisak našao samo pogrдне riječi, a francuski pisao „Nema žaljenja“. I austrougarska emigracija pridružila

⁴⁰ Sprovod cara Franje Josipa jedan je od rijetkih koji je u to vrijeme zabilježen filmskom kamerom, kratka snimka pogreba može se pogledati na: <https://www.youtube.com/watch?v=Z720Bx3He2g>, posjećeno 15. 3. 2020.

⁴¹ Sprovod Njeg. Vel. Ćesara Franje Josipa, *Smotra Dalmatinska*, 2. prosinca 1916.; Za sprovod Ćesara Franja Josipa, *Smotra Dalmatinska*, 25. studenog 1916.; Pokop Frana Josipa I., *Prava Crvena Hrvatska*, br. 608, 9. prosinca 1916.; Članovi carske kuće Habsburg i Habsburške-Lotrinške od početka 17. stoljeća sahranjivani su u *Kaisergruft* – Carskoj kripti, kapucinskoj grobnici. Grobnica se nalazi u Neue Markt (Mehlmarkt) ispod kapucinske Crkve Gospe od Anđela u Beču o kojoj se brinu istoimeni redovnici. Crkvu sa samostanom i grobnice sagradio je car Matija († 1619.) i njegova žena carica Ana, pa su od tog doba svi austrijski vladari, izuzev Ferdinanda II., sahranjeni u toj grobnici. U kripti gdje se nalazi lijes cara Franje Josipa I. na lijevoj strani je sarkofag njegove supruge kraljice Elisabete, a na desnoj njegova sina prijestolonasljednika Rodolfa. Prostor kripte cara Franje izgradio je Hrvat, vitez Cajo Perišić, odnosno Kajo Jure Duje Perišić (Split, 1864. – Gars am Kamp, 1934.), hrvatski umjetnik i nadzornik carske zgrade. O Carskoj grobnici, odnosno kapucinskoj crkvi i grobnici vidjeti više na: <https://www.kapuzinergruft.com/site/de/diegruft>, posjećeno 28. 4. 2020.

⁴² Žalost za velikim vladarom, *Smotra Dalmatinska*, br. 93, 25. studenog 1916.

se takvim napisima osude cara Franje.⁴³ Osobito je talijanski tisak likovao prigodom careve smrti. U dalmatinskim novinama nema osvrta na njihova pisanja, osim u novinama *Naše Jedinstvo*. Ovdje uredništvo osuđuje „štampu uličarske talijanske gomile koja im je javnom mnijenje pred veličanstvom Smrti ostala je sebi dosljedna, bez stida i dostojanstva. Za onu gomilu dala je oduška i na glas o smrti Njegova Veličanstva...“; a talijanske novinare zbog takvih tekstova prožetim „prostotom i niskoćom, zlobom i zloćom, psovkom i uvredom – i nad mrtvačkim odrom“ naziva *Farabutto* (nitkovima).⁴⁴ Nekoliko dana poslije, kada su talijanske novine postale dostupnije, novinari „doznaju nešto više o poganome pisanju talijanske štampe nad odrom Našega Vladara. Kliču da se smrt Careva može označiti rasulom Monarhije.“ Intencija pisanja talijanskih novina bila je zagovarati raspad Austro-Ugarske Monarhije u kontekstu političkih prilika višenacionalne države i traženja političkih prava naroda. U tom pogledu talijanske tiskovne pisale su propagandno, ponajprije zazivajući kako će se sa smrću cara Franje raspasti i Monarhija.⁴⁵

Budući da su novine *Narodni list* bile „glasilo za interese hrvatskog naroda“, kako je pisalo na naslovnici, tako se ovdje pišu vijesti koje se odnose na neke aspekte vladavine cara Franje kroz upravne i kulturne hrvatske institucije. Tako je prenesena vijest o tome da je i predsjednik Hrvatskog sabora u ime sabora poslao brzopjav sućuti caru Karlu. Prigodom careve smrti organizirane su mnoge komemoracije i izvanredne sjednice, takvu je sjednicu održala i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, a redoviti član i pokrovitelj Akademije zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer u govoru je posebno naglasio careve zasluge u ostvarenju političkog prava hrvatskog naroda. On ističe kako je car i kralj Franjo Josip „hrvatskom narodu darovao i zakonom potvrdio hrvatski državni jezik u svim granama javnog života... hrvatska rječ, nekada prezrena i čuvena tek u seljačkim kolibama ozvanja već preko pola stoljeća dvoranama sabora i parlamenta u banskim dvorima i ministarskim palačama pa i na samom previšnjem i carskom i kraljevskom dvoru... bio je prvi Habsburg koji je svoje ime na javnim izpravama podpisivao hrvatski... on je bio prvi kralj ugarski i hrvatski koji je...kraljevsku svoju zavjernicu, predao hrvatskom narodu u hrvatskom

⁴³ M. RAUCHENSTEINER, Franjo Josip I.: smrt pred očima, 16.

⁴⁴ *Naše Jedinstvo*, br. 274, 25. studenog 1916. U posljednjoj rečenici kraćeg članka, prvog na naslovnici, navodi se: „Iz smjese kospiratora i kukavice, talijanski je novinar uvijek dosljedan, a nikada zaštićen moralnom odgovornošću. Pridjev mu je tradicionalan i naravan, jer je sastavni dio krvi talijanskih političara: *Farabutto*.“ Splitski list *Naše Jedinstvo* prototalijanske orijentacije izlazio je svakog dana osim nedjelje. Bio je glasilo Hrvatske narodne stranke bliske starom narodnjačkom dijelu vodstva Hrvatske stranke, politički protivnici držali su ih lojalnima austrijskoj politici.

⁴⁵ *Naše Jedinstvo*, br. 276, 28. studenog 1916.

jeziku... prvi se put zgdajalo, da je hrvatski domobranac na hrvatsku zapovjed srtao u boj za kralja i dom.“ Nadalje se u govoru ističe kako se pod carem Franjom dogodilo razvojačenje i priključenje Vojne krajine Banskoj Hrvatskoj koje je „gotovo kroz tri stoljeća hrvatski narod tražio da se sjedini s materom zemljom“. Na kraju članka posebno se ističe kako se zbog „težkih prilika“ nisu u potpunosti ostvarile težnje hrvatskog naroda u Dalmaciji i sjedinjenja Dalmacije s „materom zemljom“ Hrvatskom „ali je bar zakonom ponovno utvrđeno neosporivo pravo Hrvatske na Dalmaciju“. ⁴⁶ Ovdje su doduše iznesene one „pozitivne strane“ kojima je car i kralj Franjo u političkom pogledu pogodio ostvarenju političkih prava hrvatskog naroda u Habsburškoj, odnosno Austro-Ugarskoj Monarhiji, iako se ovdje navedena ostvarenja ne mogu pripisati samo njegovim zaslugama.

Kada je dobivena vijest o carevoj smrti, ubrzo je Namjesništvo u Zadru dobilo i dopis od ministarstva unutarnjih poslova temeljem kojega je uputilo kotarskim poglavarstvima brzogjave s uputama o koroti i javnom ponašanju tijekom trajanja korote. U dalmatinskim tiskovinama ne nalazimo detalje o koroti za državne službenike, već je samo objavljena vijest da je za pokojnim carem određen „dvorski korut“ ili žalovanje na šest mjeseci, počev od 30. studenog 1916., „za prva dva mjeseca najdublji, daljnja dva mjeseca duboki, a zadnja dva mjeseca manji korut (crnina, op. aut.)“. ⁴⁷ Detaljnije upute Namjesništvo je odredilo posebnim brzogjavom koji je uputilo na sva kotarska poglavarstva. U tim uputama preporuča se državnim službenicima da tijekom sudjelovanja na komemoracijama i sličnim službenim žalovanjima trebaju nositi crne rukavice i dok traje korota nositi oznake žalosti (crna vrpca oko ruke i crni flor na šeširu). Službene pošiljke su trebale biti pečatirane crnim voskom. Sva kazališta morala su biti zatvorena 23. i 24. studenog, zatim i na dan prijenosa tijela 27., dan pogreba 30. i dan misa zadušnica 2. prosinca. Zabranjene su bile kinematografske predstave u cijelom razdoblju, pa čak i izvođenje klasične glazbe u naznačenim danima. U vrijeme careva sprovoda 30. studenog od 15 do 17 sati trebaju biti zatvorene sve trgovine i javni lokali, upaljene svjetiljke (svijeće) i zvoniti mrtvačka zvana. Tako se trebalo postupati i na dan misa zadušnica za cara koje su određene za 2. prosinca (od 10 do 11,30) ili neki drugi dan. ⁴⁸

Žalovanje za carem Franjom, kako je to već bilo upriličeno diljem Monarhije, organizirana su i diljem Dalmacije. U znak spomena na smrt cara Franju

⁴⁶ Za blagopok. carem i kraljem Franjom Josipom I. (Blagopokojni kralj i Hrvati), *Narodni list*, br. 95, 29. studenog 1916.

⁴⁷ Korut, *Naše Jedinstvo*, br. 275., 27. studenog 1916.; Dvorska crnina, *Smotra Dalmatinska*, br. 94., 29. studenog 1916.

⁴⁸ Z. JELASKA MARIJAN, Dalmacija u koroti za carem i kraljem Franjom Josipom I., 210 – 211.

svaki dan od 22. studenog oko podne na stolnoj crkvi sv. Stošije zvonilo je mrtvačko zvono. Zakazane su i mise zadušnice diljem dalmatinskih katoličkih i pravoslavnih crkva. U Zadru su prvo održane 31. studenog u samostanima franjevac sv. Mihovila i sv. Frane na staroslavenskom jeziku, također i velika zadušnica 2. prosinca, koja je posebno slavljena u zornoj crkvi sv. Šime.⁴⁹ Na dan održavanja velike mise zadušnice bile su zatvorene sve trgovine, radnje i kavane. Javna rasvjeta bila je prekrivena crnim velom, a stanovi i kuće crnim sagovima na prozorima „i gdje god je prostora bilo“, bili su izvješeni razni žalobni napisi na crnim tkaninama ili širokim trakama, a u izlozima dućana bile su svijeće i slike cara. Na svečanoj misi zadušnici 2. prosinca u 10 sati u Sv. Šimi koju je predvodio nadbiskup zadarski Pulišić, sudjelovao je namjesnik grof Attems s upravom Namjesništva, predsjednik Dalmatinskog sabora Ivčević s prisjednicima, predsjednik prizivnog suda Benedetti s predstavnicima sudske vlasti, upravnik općine zadarske (gradonačelnik) Mate Škarić, ostali predstavnici državnih institucija, zastupnici Dalmatinskog sabora, vojni zapovjednici i mnogi časnici te ugledni građani i ostalo pučanstvo. Crkva je bila uređena za korotu, zastrta crninom, a na sredini crkve „se dizao ogromni katafalk, vrlo ukusno urešen vijencima i festonima. Na lijesu gore na odru, položena je carska kruna... Na katafalku gorjelo je na svjetionicima i stalcima mnogo svijeća i voštanica.“ Poslije mise zadušnice, u zgradi preko puta, u velikoj dvorani Namjesništva, namjesnik Attems u nazočnosti držanih, općinskih, upravnih i vojnih uzvanika održao je poticajni govor i obnovu zakletve caru i domovini.⁵⁰

Isti dan i u isti sat kad je održana misa zadušnica u Sv. Šimi, u pravoslavnoj crkvi sv. Ilije u Zadru vladika eparhije dalmatinsko-istarske preosvešteni episkop Dimitrije Branković održao je svečani parastos za pokojnog cara. Crkva je također bila zastrta crninom, a nasred crkve postavljena je piramida s krunom na vrhu s početnim slovima imena cara Franje. Crkva je bila „dupkom puna“, a nazočili su „predstavnici sviju mjesnih i gragjanskih vlasti i školska mladež sa svojim nastavnicima“. Episkop Branković pri je tom „izrekao tužnome zboru dirljivu posmrtnu besjedu“ te se u ime eparhije zahvalio caru Franju za sva dobra koja je njegova eparhija uživala tijekom njegove duge vladavine „kako na crkveno-prosvjetnom, tako na crkveno-upravnom polju.“⁵¹

⁴⁹ Viesti iz grada i okolice, *Narodni list*, br. 95., 29. studenog 1916.

⁵⁰ Dalmatinske vijesti (Svečane zadušnice u Crkvi Sv. Šimuna), *Smotra Dalmatinska*, 2. prosinca 1916.

⁵¹ Svečani parastos, *Smotra Dalmatinska*, 2. prosinca 1916. Kada se ovdje govori o predstavnicima sviju mjesnih i građanskih vlasti, onda se misli na predstavnike pravoslavnog stanovništva, a kad se spominje školska mladež i nastavnici, onda se vjerojatno misli na pitomce Pravoslavnog bogoslovskog zavoda u Zadru i njihove nastavnike.

U Splitu je određeno da mrtvačka zvona zvone tri puta dnevno: ujutro, u podne i uvečer. A mise zadušnice predvodio je splitsko-makarski Antun Gjivoje u splitskoj stolnoj crkvi u subotu u 10 sati 2. prosinca. Taj su dan od 9 sati bile zatvorene trgovine, kafići i ostale radnje, u izlozima je bila izložena careva slika s crnom trakom ili na crnoj tkanini, a nasred crkve postavljen je katafalk. Crkva je bila prepuna državnih službenika i vojnog osoblja, raznog građanstva te klera s kaptolom. Puno svijeta ostalo je vani, a nakon što je biskup udijelio blagoslov carskoj i kraljevskoj obalnoj posadi (mornarici), misa je završila, a svijet koji je ostao pred crkvom je „u ovu navalio“ da se pomoli za pokojnog cara.⁵²

Dalmatinski biskupi i Katolička crkva u Dalmaciji vrlo su aktivno sudjelovali u iskazivanju počasti i ispraćaju cara, odnosno misama zadušnicama, u svim biskupijama. Biskupi su pisali okružnice koje su čitane u svim crkvama izražavajući pri tom svoje žaljenje i iskazujući riječi najveće hvale za cara Franju. Tako je na primjer u hvarskoj biskupiji biskup Jordan Zaninović odredio da se mise za cara održavaju dva dana zaredom. U stolnoj hvarskoj crkvi postavljen je veliki katafalk na sredini crkve i prema starom običaju pjevan prvi mrtvački noćturno.⁵³

Održavane su različite komemoracije u čast cara Franje u raznim kotarskim središtima, iznimno su održavane one svečane u nazočnosti najviših pokrajinskih dužnosnika kao što je to bilo u Splitu 5. prosinca. Inicijator ove velike „žalobne manifestacije“, odnosno svečane komemoracije, bila je splitska općina. Taj su dan od devet sati zatvorene sve trgovine, radnje i kavane, grad je bio zavijen u crno. U izlozima su bile slike pokojnog cara, a gradski fenjeri obavijeni crninom. U deset sati prvo je održana misa zadušnica u prepunoj splitskoj prvostolnici koju je predvodio splitski biskup. Nakon toga, nešto iza jedanaest sati u kazalištu je održana komemoracija u nazočnosti Namjesnika Dalmacije grofa Attemsa, općinskog i kotorskog poglavara i njihovih službenika, različitih predstavnika iz državnih upravnih i administrativnih institucija, vojnog zapovjednika grada i drugih vojnih časnika, biskupa, predstavnika crkvenih redova, bratovština i ostalih mnogobrojnih društava i uglednih pojedinaca. Dvorana kazališta bila je prepuna, ovijena u crno i „pretvorena u mjesto za žalobnu prigodu“. Namjesnik je došao u 11,30 te je otpočeo program komemoracije. Prvo je u ime splitske općine govor održao općinski odbornik (zastupnik) Mangera, zatim je uslijedio pjevanje zbora s isječkom iz *Requiem*a. Nakon toga je govor održao i namjesnik Attems,

⁵² Gradski vijesnik, *Naše Jedinstvo*, br. 281., 4. prosinca 1916.

⁵³ Ante GVERIĆ, Dalmatinski episkopat i Prvi svjetski rat, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 51., br. 2., Zagreb, 2019., 494.

a zatim je komemoracija završena i svi su razišli u tišini.⁵⁴ Ovaj događaj velike komemoracije u Splitu koji je priređen „po inicijativi građanstva“ prenijela je i *Smotra Dalmatinska* gdje se između ostaloga navodi kako je „Namjesnik pohvalio nepokolebljive osjećaje vjernosti, odanosti i privrženost koju su uvijek vezali Dalmaciju s Cesarskom Kućom“. Nakon komemoracije predstavnici općine i svih ostalih državnih vlasti, „društava i korporacija“ namjesniku su udijelili izraze sućuti.⁵⁵

Dva-tri dana nakon posljednjih misa zadušnica održanih 5. prosinca i komemoracija, novine su prestale objavljivati vijesti i članke vezane uz pokojnog cara, žalovanja i njegovu smrt.

ZAKLJUČAK

Smrt cara Franje Josipa odjeknula je cijelom Monarhijom, ondašnjom Europom, ali možemo reći i cijelim svijetom. Ipak, umro je jedan od vodećih vladara svijeta, države Austro-Ugarske Monarhije koja je tada, još uvijek, svrstavana u red svjetskih sila. Dugovječnost vladanja od šezdeset osam godina na carskom i kraljevskom tronu, što ga svrstava u red trećeg najdugovječnijeg vladara svih vremena u svjetskoj povijesti, ali i trenutak smrti kada je Prvi svjetski rat bio u punom jeku, doprinijela je, tim više, takvoj globalnoj vijesti. Sve svjetske tiskovine prenose carevu smrt. Vijest o njegovoj smrti, dva sata nakon, prve objavljuju bečke novine *Wiener Zeitung* i ona se brzo proširila po cijeloj Monarhiji, kako službenim tako i neslužbenim kanalima. Sutradan ili koji dan poslije, ovisno o tome kada su koje novine tiskane, naslovnice svih novina objavljuju vijest o carevoj smrti, pa tako i sve dalmatinske novine. Od tada, pa gotovo dva tjedna po objavi careve smrti, napisani su i objavljeni mnogobrojni članci o carevoj smrti, njegovu životu te raznim vijestima o žalovanjima i komemoracijama koje su se odvijale u austrijskoj pokrajini Dalmaciji. Iz svih tih članaka i natpisa može se puno toga doznati o životu i smrti cara Franje. Naglašeni su teški trenutci vladanja, ali i osobni gubitci: smrt supruge Elizabete, smrt sina Rudolfa, brata Maximiliana i na koncu prijestolonasljednika Ferdinanda. Novine su pisale i poneke detalje oko njegova života, smrti, pogreba i slično kojih nije bilo u službenim izvješćima. U tome se ogleda vrijednost novinskih članaka kao prvorazrednog izvora u daljnjim znanstvenim istraživanjima vezanih uz ovu tematiku.

⁵⁴ Split za svojega Car i Kralja, *Naše Jedinstvo*, br. 284., 7. prosinca 1916. Cijeli broj ovoga izdanja bio je posvećen komemoraciji u čast pokojnog cara Franje, koju je priredila splitska općina. Prvo je uslijedila riječ urednika, a zatim tekst detaljnog opisa događaja komemoracije.

⁵⁵ Velika žalobna svečanost u Spljetu, *Smotra Dalmatinska*, br. 96., 6. prosinca 1916.

Analizom novinskih članaka i naslova može se djelomično uočiti općedruštveno ozračje pučanstva, a napose svih državnih i upravnih struktura, od namjesništva do kotarskih i općinskih vlasti. Iako su svi članci zapravo hvalospjevi o caru i njegovu životu, ipak treba znati da je car uživao veliko poštovanje u dalmatinskom puku, što može posvjedočiti žalobno ozračje koje je vladalo u svim kućama i stanovima koji su bili obavijeni crninom, zatim prepune crkve prilikom misa zadušnica, svečane komemoracije, razni brzojavi sućuti upućeni općinskim, kotorskim i pokrajinskim organima od strane građanstva i slični izrazi žalosti. Je li pak to bio istinski izraz osjećaja žalosti pojedinca prema gubitku cara, odraz poštovanja ili samo pokazivanja lojalnosti vlasti, to ne možemo znati. Činjenica je da je prikazana slika iz raznih novina (bez obzira na provenijenciju) i objavljenih članaka svjedočila i pokazivala svekoliku opću žalost za carevom smrću. Na drugoj su strani listovi protivničkih strana u ratu, osobito talijanski tisak, koji je likovao nad smrću cara Franje i zagovarao raspad višenacionalne Monarhije, što je bilo i za očekivati s obzirom na ratno stanje i velike ratne operacije talijanske vojske na Sočanskom bojištu. Kritičnosti u dalmatinskim novinama prema vladavini cara Franje nije bilo, a ako je je eventualno i bilo, članci s takvom tematikom u tom trenutku (zbog cenzure) nisu niti mogli biti objavljeni.

U radu se nije radila detaljnija analitička komparacija bečkih i dalmatinskih novina o objavi smrti cara Franje, nego samo parcijalna analiza od nekoliko najčitanijih bečkih novina poput *Wiener Zeitung*, *Reichsposta*, *Wiener Abendpost* i *Neue Frei Presse*, i to samo prvoga dana objave. Iz pregledne analize može se zaključiti da su bečke novine bile znatno bolje informirane i u skladu s tim prenosile potpunije odnosno opširnije vijesti o carevoj smrti i vezanim temama. Međutim, dalmatinski listovi također su prenosili i objavili sasvim dovoljno vijesti o svim događanjima oko careve smrti, ceremonije pogreba, carevog života i slično, i tako pravodobno informirali dalmatinsku javnost. Poneke vijesti i članci naknadno su objavljivani u dalmatinskim novinama, a preneseni su iz nekih bečkih i rjeđe drugih novina, te su tako upotpunile svoje novinske rubrike i dale dodatan uvid u aktualne teme o caru i carevoj smrti. Pisanje dalmatinskih listova umnogome je doprinijelo općoj društvenoj empatiji u pokrajini kod svekolikog puka i žalosti koja se pri tom zrcalila za „voljenim carem“. Najvećma su vijesti o žalovanju za carem prikazivane iz raznih dalmatinskih gradova i varoši, ali nedostaju vijesti s dalmatinskog sela. Takvih objava zapravo i nema, nego su one upućivane s razina općina, o tome da su cijele općine, jednako i kao sva sela, također bile zavijene u crno i žalovale za carem. Državne pokrajinske institucije, općinska i kotarska središta i njihove

službe potrudili su se da dostojno provedu i obilježe razne komemoracije, Katolička (i Pravoslavna) crkva organizirala je mise zadušnice, a narod je sve to popratio u velikom broju.

Vijest o smrti cara Franje bio je događaj koji je uzdrmao cijelu Monarhiju, u jeku Prvog svjetskog rata. Kod mnogoga puka možda se na trenutak pojavila sumnja što će biti sada s Monarhijom, ali prijenos carske i kraljevske vlasti bio je već unaprijed pripremljen i istovremeno s žalovanjem klicalo se novom caru i kralju Karlu, čije je vladanje bilo tek kratkog vijeka i završilo je s završetkom Prvog svjetskog rata i raspadom Austro-Ugarske Monarhije. U memoriji i povijesti hrvatskog naroda, osobito u povijesti Dalmacije, car Franjo ostao je zapamćen kao vladar koji je obilježio razdoblje druge austrijske uprave u Dalmaciji, gotovo dvije trećine vremena ukupnog trajanja austrijske uprave u Dalmaciji (1814. do 1918.) on je bio njezin car, najdugovječniji vladar u hrvatskoj povijesti i povijesti Dalmacije. U konačnosti, kogač vremena bio je nezaustavljiv i kako se car Franjo istrošio tako je i Monarhija s njim nestajala i na koncu dvije godine nakon njegove smrti i potpuno nestala, umorna je i na izdisaju bila Monarhija, kao i njezin car čije su posljednje riječi prije smrti bile „Umoran sam“.

SLIKA 1. Car i kralj Franjo Josip I. na odru (21. studenog 1916. u dvorcu u Schönbrunnu) (Izvor: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/17/FranzJosephTotenbett.jpg>)

IZVOR I LITERATURA

IZVORI:

Mobilisierungsbefehl Kaiser Franz Josephs I. für den Kriegsfall Balkan (25.7.1914) und drei diesbezügliche alleruntertänigste Vorträge an den Kaiser vom k.u.k. Kriegsminister, dem k. k. Verteidigungsminister und dem k. ungarischen Verteidigungsminister (20./21. 7. 1914), link: <http://wk1.staatsarchiv.at/diplomatie-zwischen-krieg-und-frieden/allgemeine-mobilisierung-1914/#/?a=artefactgroup73>, posjećeno 10. 3. 2020.

NOVINE:

Smotra Dalmatinska, studeni-prosinac 1916.
Objavitelj Dalmatinski, studeni-prosinac 1916.
Narodni list, studeni-prosinac 1916.
Dan, studeni-prosinac 1916.
Naše jedinstvo, studeni-prosinac 1916.
Hrvatska kruna, studeni-prosinac 1916.
Prava Crvena Hrvatska, studeni-prosinac 1916.
Wiener Zeitung, studeni 1916.
Wiener Abendpost, studeni 1916.
Reichspost, studeni 1916.
Neue Frei Presse, studeni 1916.

LITERATURA:

GVERIĆ, Ante, Dalmatinski episkopat i Prvi svjetski rat, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 51., br. 2., Zagreb, 2019., 481 – 505.
JELASKA MARIJAN, Zdravka, Dalmacija u koroti za carem i kraljem Franjom Josipom I., *Zbornik radova Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu*, Zagreb, 2019., 207 – 223.
KARDUM, Livia, KOREA GAJSK, Bruno, Kriza dualizma u Austro-Ugarskoj 1903. godine, *Politička misao*, god. 49, br. 2, Zagreb, 2012., 97 – 123.
PIPLOVIĆ, Stanko, Posjet cara Franje Josipa I. Dalmaciji 1875. godine, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch*, vol. 13. No. 01, Osijek, 2006., 213 – 227.
Povjestni dnevnik o putovanju Nj. C. i Kr. Ap. Vel. Franja Josipa I. Cara Austrije, Kralja Ugarske, itd. itd. po Kraljevini Dalmaciji u mjesecima Travnja i Svibnja 1875., izdavač i tiskara Vitaliani i Janković, Zadar, 1878.

RAUCHENSTEINER, Manfred, Franjo Josip I.: smrt pred očima, *Zbornik radova Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu*, Zagreb, 2019., 9 – 18.

RAUCHENSTEINER, Manfred, *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije*, preveo Andy Jelčić, Zagreb, 2019.

INTERNET IZVORI:

Sprovod cara Franje Josipa, kratka snimka pogreba, na: <https://www.youtube.com/watch?v=Z720Bx3He2g>, posjećeno 14. 3. 2020.

O Carskoj grobnici i kapucinskoj crkvi, na: <https://www.kapuzinergruft.com/site/de/diegruft>, posjećeno 17. 4. 2020.

Tado ORŠOLIĆ

THE DEATH OF EMPEROR FRANZ JOSEPH REPORTED IN
DALMATIAN NEWSPAPERS (November – December 1916)

SUMMARY

The paper analyses the echo of the death of the Austro-Hungarian Emperor and King Franz Joseph in the province of Dalmatia through numerous articles and news published in Dalmatian newspapers. The news of the death of Emperor Franz Joseph on November 21, 1916, one of the longest-reigning Habsburg and European rulers, was published in all the newspapers in the country. Dalmatian newspapers also wrote about it, among which the most read should be mentioned, such as *Smotra Dalmatinska* and *Objavitelj Dalmatinski* (fortnightly) official state newspaper. *Narodni list*, *Dan*, (weekly) *Naše jedinstvo* (daily newspaper, except Sunday) were popular local newspapers, and *Hrvatska kruna* (fortnightly) and *Prava Crvena Hrvatska* (weekly) were party newspapers. On that occasion, the papers wrote articles about his character and work, the last days of his life, his illness and finally, the very moment of his death. In the next few days (two weeks) the newspapers published various articles about Emperor Franz, his life (short or long biographies), political activity, news of his death from other journals, telegrams of condolences sent by various politicians, instructions to state and administrative institutions about mourning in the state and province of Dalmatia, his will, funeral proceedings, memorial masses in Dalmatia and mourning in various Dalmatian places and cities, as well as other minor notices related to the death of Emperor and King Franz Joseph. Beside the death of the old emperor, the newspapers also wrote about the crowning of his successor the new emperor and King Charles I, publishing his biography in the process. Analysing the articles published in Dalmatian newspapers, the media mirrored the reflection of the general social situation manifested on the occasion of the death of Emperor Franz. As he had the status of a beloved ruler among a considerable part of Dalmatian people, all Dalmatian newspapers in unison wrote eulogies about the emperor and his rule, which was to be expected given the general social empathy.

Keywords: death of Emperor Franz Joseph, Dalmatian newspaper, 1916, *Narodni list*, *Smotra Dalmatinska*, *Objavitelj Dalmatinski*, *Dan*, *Hrvatska Kruna*.